

Др Слободан Тодорић, пуковник

Аутор чланка разматра теоријске и неке историјске аспекте цивилно-војних односа, као и облике цивилне контроле над оружаним снагама. Посебан значај придаје утицају увођења војног професионализма на остваривање цивилне контроле, као и на моделе цивилно-војних односа. У оквиру разматрања нивоа цивилно-војних односа (ниво моћи и идеолошки ниво) детаљно су размотрени облици моћи (формална моћ и неформални утицај), као и сагласност политичких идеологија и професионалне војне етике. На крају, на основу општих односа категорија моћи, професионализма и идеологије, издвојено је и анализирано пет различитих модела цивилно-војних односа.

У закључном разматрању дат је кратак осврт на тенденције развоја оружане силе, при чему је наглашено да армија, без обзира на еволуцију њене улоге и унутрашње организације, и даље остаје интегрални део државе и значајан елемент њеног политичког система.

Питање цивилно-војних односа је једно од основних питања политичке теорије и политичке науке. О том проблему расправљали су још Платон у свом раду *Држава* и Аристотел у својој *Политици*. Међутим, проблем ни у теорији, а ни у пракси није довољно јасно дефинисан и до краја разрешен. Наиме, питање је како армију као наоружани део друштва (државе) учинити зависном (подређеном) највишим цивилним органима власти када је очито да је физичка равнотежа снага на страни армије.¹ У теорији и науци преовлађује схватање да начело војне подређености званичним цивилним властима произилази из: а) демократске доктрине о владавини народа, и б) теорије о рату коју је развио немачки војни писац Карл фон Клаузевиц, према којој је рат само инструмент политике (отуда војна моћ мора да буде подређена политичкој моћи). Армија, дакле, има физичку моћ да влада, али нема увек и вољу да то чини. Такође, она не делује увек у условима који погодују преузимању политичке власти. Основни проблем је, према томе, како остварити перманентну цивилну контролу над армијом и ограничити њену политичку моћ и утицај.

¹ Војска физички има средства силе чијом употребом или претњом употребе може радикално променити суштину политичких односа и процеса. А затим, у колективној меморији војска има место чувара историјске и националне традиције одбране земље и патриотизма.

Током историје кориштено је неколико начина цивилне контроле над армијом. Под најстаријим од њих (који тренутно постоји још само у неколико мање развијених земаља) подразумевало се да војска буде подређена монарху (као сувереном носиоцу власти). Немачка царевина (1871–1918) или јапанска империја (све до пораза) најранији су примери такве контроле међу великим силама 20. века. Други облик цивилне контроле се остварује кроз уставна решења којима се уређују односи између највиших носилаца политичке (државне) власти и грађана. Реч је о демократским облицима политичког система као специфичне уставне форме која може да обезбеди доминацију цивилне власти. Демократски облици цивилно-војних односа се јављају у две основне варијанте: а) парламентарној и б) председничкој. Према првој варијанти, преко владе, састављене од парламентарне већине, парламент контролише армију и доноси политичке одлуке о војној организацији и унапређивању кадра, а према другој – председник обавља функцију главнокомандујућег оружаних снага или њиховог врховног заповедника.

У САД председник и Конгрес су две основне полуге цивилне државне власти. Иако постоји строга подела власти (извршна и законодавна) у односу на оружану силу, ипак постоје у вези с тим напетости и сукобљавања. Према уставу САД, председник је врховни командант војске и ратне морнарице, али Конгрес, као носилац законодавне власти, контролише војни буџет. Конгрес је ближи грађанима, али пошто је гломазан, није подесан за оперативно решавање војних питања, па је улога председника ефикаснија. Међутим, председник може постати мање или више зависан од војних саветника, што не може бити случај с Конгресом, па отуда захтеви за ограничавањем његових компетенција.

Постоји строга одвојеност надлежности између политичких (цивилне) и професионалних (војне) хијерархије у оба типа демократске цивилне контроле. Како су у демократским друштвима основна средства и методи вођења политике убеђивање и компромис, а у тоталитарним друштвима примена или претња применом принуде, могло би се закључити да војска (у чијој је власти унутрашњи инструмент силе) има већу улогу у тоталитарним друштвима. Међутим, то не мора увек да буде тачно. У демократским друштвима војска може да наруши цивилну власт легитимним средствима (на пример, у САД током Другог светског рата). С друге стране, у тоталитарним друштвима партије (попут нацистичке, фашистичке и ране комунистичке партије) уводе цивилну контролу над војском кроз: а) концентрацију целокупне државне моћи, или војне моћи у партији (њеном вођи); б) продор партије у армију преко политичке полиције, коју образује и контролише партија, на пример: Гестапо (*Geheime Staatspolizei* била је тајна полиција нацистичке Немачке, затим одреди нацистичке партије *SS (Schutz – Staffel)* и одреди *SA (Sturmabteilungen)*, и с) идеолошку индоктринацију војске у духу партијске идеологије.

Ако се анализира еволуција односа партија – војска у друштвима у којима су на власт дошле комунистичке партије, уочљива је тенденција

пораста улоге армије која се остварује у три фазе: а) подређеност војске партији; б) међузависност и партнерство, партиципација војске у политици, и с) доминација војне елите (фактичка или институционална војна власт).²

Уздизањем војне професије постали су много јаснији односи цивилно-војних институција и функција. За разлику од првог начина остваривања цивилне контроле, који „достичу врхунац у томе што војску подруштвљују чинећи је 'огледалом друштва', други начин (уздизање професионализма) постиже циљ условно речено, милитаризацијом армије чинећи је 'алатом државе'“.³ Дакле, исти циљ (ефикасна цивилна контрола) остварује се на различите начине: суштина првог начина је у непризнавању самосталности војне сфере, а другог начина у залагању за њену аутономност, при чему се професионализацијом војска чини политички стерилном и неутралном.

Професионализам старешинског кадра у војсци уведен је после Пруске реформе, 1808, године, када је први пут звање старешине дефинисано према стручној оспособљености стеченој формалним војним школовањем. Тиме је тај позив постао доступан свим људима, без обзира на социјалне, националне, расне и друге разлике. Професионализација војне службе значи: а) да се старешине формално образују за војну службу; б) да служе у војсци до пензионисања и да могу бити разрешене од дужности само под специфичним правно утврђеним условима (губитак способности за службу, почињени злочин); с) да се њихово унапређивање регулише прописаним критеријумима; д) да имају обавезу према нацији – држави, отелотвореној у званичним државним властима, а не према неким другим субјектима (као што су партије и локалне власти), и е) да њихову финансијску накнаду обезбеђује држава, на основу редовног система плата, као и да им припадају војне пензије.

Са појавом војног професионализма армије су се постепено изравнале по начину попуне старешинског кадра из свих друштвених слојева. Али, истовремено, јавила се једна нова тенденција – да се официри репродукују из сопствених редова, што води некој врсти војног елитизма. Радикална левица је захтевала напуштање стајаћих војски, првенствено професионалног војног кадра, сматрајући да је непријатељ демократије. „Париз се“, наглашавао је К. Маркс, „могао одупријети само зато што се... ослободио војске, на чије је мјесто поставио Националну гарду, састављену претежно од радника. Први декрет Комуне био је стога декрет о укидању стајаће војске и њеном замењивању наоружаним народом“.⁴

² Опширније. М Печујић, *Драма социјализма*, „Југоарт“, Загреб – „Просвета“ Београд, 1989, стр. 193–197.

³ S. P. Huntington, *The Soldier and the State*, Cambridge Mass, Harvard University Press, 1957, p. 83.

⁴ К. Маркс, *Грађански рат у Француској*, Главни радови Маркса и Енгелса, „Стварност“, Загреб, стр. 991.

У односу на друге цивилне установе, војска (нарочито стајаћа) има значајну предност, која је у одређеним условима може учинити доминантним политичким чиниоцима. То је, пре свега, монопол поседовања оружја, а затим супериорност организације и високо емоционализован симболички статус.⁵ Међутим, у савременим условима држање масовних војски заснованих на општој војној обавези није одговарајуће решење (из економских, социјалних и професионалних разлога). Ратна техника је достигла такав ниво развика да је немогуће очекивати да њоме рукује сваки грађанин. Употреба силе у превазилажењу међународних и унутрашњих спорова је Повељом Уједињених нација барем формално забрањена, а општа војна обавеза је све непопуларнија у свету. Проблем се може решити смањењем људства и потпуном или делимичном професионализацијом армије (професионални или комбиновани војни систем). У таквим условима, ефикасна цивилна контрола над армијом има прворазредан значај. Циљ је да се војска учини одговорном легитимним цивилним носиоцима државне власти, при чему се мора сачувати њена борбена способност и ефикасност.

Нивои цивилно-војних односа

Цивилно-војни односи се могу истраживати на два нивоа: а) на нивоу моћи (власти), и б) на нивоу идеологије при чему је значајна компатибилност вредности војне професије (професионална војна етика) и владајућа друштвена идеологија. Ако се цивилно-војни односи посматрају на нивоу моћи (власти), чини се да је најупутније поћи од схватања суштине моћи Макса Вебера,⁶ која је садржана у наметању воље једне особе (групе) другој особи (групи). За Вебера је појам моћи социолошки аморфан, па прибегава појму власти (*Merrschaft*) да би га ближе одредио. Моћ (*Macht*) као наметање воље остварује се кроз послушност, а Русо каже: „Никада најјачи није довољно јак ако своју снагу не претвори у право, а послушност у дужност“.⁷

Моћ се у пракси изражава у два облика: 1) формална моћ, и 2) неформални утицај. Под формалном моћи подразумева се способност једне особе да одређује понашање друге особе на основу позиције коју има у одређеној друштвеној структури. Таква моћ (власти) атрибут је статуса појединца или групе и нормативно је регулисана. При анализи структуре моћи (власт) у цивилно-војним односима највећи значај имају релативни ниво, релативно јединство и опсег власти цивилних и војних органа (тело, институција). Наравно, виши ниво у хијерархијској структури власти, веће јединство и шири опсег увек значе и већу моћ (односно јачи утицај).

⁵ Војску карактерише релативно изграђено јединство уверења, погледа и осећања, која су заједничка њеним припадницима. Војничке врлине, као што су: храброст, пожртвованост, дисциплина и патриотизам, високо су вредноване у друштву. Захваљујући таквим обележјима, војска себи обезбеђује као потенцијални политички партнер велике предности у односу на било коју цивилну организацију или институцију.

⁶ Марк Вебер, *Привреда и друштво I*, „Просвета“, Београд, 1976, стр. 37.

⁷ Ж. Ж. Русо, *Друштвени уговор*, Београд, 1949, стр. 11.

Највиши ниво власти војске би био онај који јој осигурава врх хијерархијске лествице власти, а сви остали нивои су му подређени. У том случају, војни лидери имају војни суверенитет (доминацију у политичком систему). Други случај је када војска нема надлежност над осталим (цивилним) нивоима власти, али ни ти нивои (институције) немају надлежности над војском. У том случају постоје две упоредне структуре власти: војна и цивилна власт. Следећа могућност је да војни врх буде подређен само једном нивоу цивилне власти (који има крајњу ефективну власт). У том случају војни врх има директан приступ владару, а нижи нивои су постепено субординирани. Такву инстанцу власти изражава цивилни министар одбране (тзв. министарска контрола). Релативно јединство власти, које се остварује обједињавањем команди и штабова, значајно повећава моћ и утицај војске у држави. То показује пример обједињавања генералштабова видова (КоВ, ратна морнарица и ратно ваздухопловство) у здружени генералштаб оружаних снага у неким државама (на пример, САД).

Опсег (делокруг) власти се односи на подручје (сферу) у којој је орган надлежан да остварује утицај. Уколико би се делокруг утицаја војске протезао изван војне сфере, то би значајно увећавало њену моћ. Због тога се тај утицај ограничава (задржава у сфери надлежности) тзв. хоризонталном цивилном контролом.

Неформални утицај постоји у случају да једна особа (или група) контролише понашање осталих, али не зато што заузима одређени положај у друштву, него зато што на посебан начин може да одређује понашање других лица (групе). Такав утицај може произилазити из способности саме личности, њеног имовинског стања, престижа, пријатељских и родбинских веза итд. Његова је специфичност у томе што је увек везан за одређене индивидуе и групе, али не и за њихове позиције у одређеној друштвеној структури. С обзиром на специфичност, неформални утицај који имају појединци или групе много је теже проценити него формалну моћ (власт).

Приликом анализе неформалног утицаја војног чиниоца на цивилну структуру власти треба узимати у обзир барем четири показатеља на основу којих се утврђује тај утицај. То су, пре свега, ниво и карактер интегрисаности војног чиниоца (углавном официра) с другим утицајним групама и појединцима у цивилној сфери. У вези с тим, значајне су три релације којима се стварају удружења и одвијају њихове активности: прво, удружења и активности које су официри имали пре ступања у активну војну службу (на пример, на основу географског подручја, социјалног порекла, и слично); друго, официри могу развијати неформалне контакте и остваривати сарадњу и у периоду док су у активној војној служби (на пример, могу имати везе с привредним фирмама чије производе или услуге армија користи, или везе са разним телима, одборима, већима на разним нивоима структуре власти – законодавне, извршне и судске), и треће, официри остварују одређене везе након престанка активне војне службе (активности официра у пензији). Други

показатељ се односи на материјалне и људске ресурсе којима располажу војне власти а које могу бити погодна основа за ширење неформалног утицаја њених представника. Уколико су ти ресурси већи, без обзира на то да ли потичу из цивилне или војне сфере, утицај војног чиниоца се повећава. Међутим, не може се тврдити да за то постоји једноставни аутоматизам (тј. промене у тим ресурсима не морају увек изазивати промене утицаја војске). Трећи показатељ на основу којег се цени неформални утицај војног чиниоца јесте ниво заступљености припадника армије у невојним структурама моћи и утицаја. Може се претпоставити да се утицај војних представника повећава уколико заузимају значајне положаје у невојним структурама моћи. Међутим, важи и обрнута релација, тј. у мери у којој цивили заузимају значајне положаје унутар формалне војне структуре смањује се моћ (утицај) војног чиниоца. Свакако, ни за то не постоји једноставни аутоматизам. Наиме, не може се занемарити значај и других, често немерљивих чинилаца. Најзад, четврти показатељ се тиче престижа и популарности војних установа, јединица и њихових команданата. Свакако, основни елемент за одређивање утицаја војске јесте однос јавног мњења према армији (однос широких слојева и категорија становништва према војсци и њеним лидерима). На основу процене наведена четири показатеља закључује се о мањем или већем утицају војног чиниоца, као и о садржају, месту и карактеру тог утицаја. На пример, повећање укупног броја припадника армије који заузимају места у власти и цивилним структурама моћи наводи на закључак о порасту утицаја војног чиниоца, а врста органа или установе у којој војни представник ради указује на место утицаја – на пример, министарство иностраних послова, индустријски комплекс, и слично.

Истраживање цивилно-војних односа на нивоу идеологије упућује на знатно другачија размишљања. Може се претпоставити да као што бројне цивилне групе на разне начине учествују у борби за задобијање моћи и утицаја тако постоје и њихове бројне идеолошке творевине и етичке позиције. Било би тешко, па и немогуће, разграничити војне и цивилне вредности. Једноставно, цивилне вредности нису толико компактне да би се могле строго одвојити од војних вредности. Међутим, војна етика је нешто сасвим посебно, конкретно и релативно непроменљиво, што није случај са њеним цивилним панданом. Наиме, термин „дивилни“ може се одредити само у односу на „војни“ (тј. подразумева оно што није војно). Не постоји дихотомија између „дивилног мишљења“ и „војног мишљења“, јер једноставно не постоји „дивилно мишљење“ као посебно мишљење. Наиме, постоји мноштво „дивилних мишљења“ и разлика међу њима може бити много већа него што је, на пример, та разлика у односу на војно мишљење – војну етику.

Ако се политичка идеологија дефинише као скуп схватања и вредности оријентисаних ка проблемима државе и схвати као манифестација посебне врсте (цивилне) етике, могу се поредити различите врсте политичких идеологија с војном етиком. Највећи значај у развоју

људског друштва имале су следеће политичке идеологије које су још увек на одређени начин актуелне: 1) либерализам; 2) фашизам; 3) марксизам и 4) конзервативизам.

Либерализам. Та идеологија наглашава значај разума и моралног достојанства појединца и супротставља се политичким, економским и социјалним ограничењима која гуше слободу појединца. Насупрот томе, према војној етици човек је, у основи, „слабо“ и ограничено биће, па се мора потчинити групи да би био заштићен и да би развио своје способности. Војник сматра да је „конфликт“ природан однос међу људима, док либерал, насупрот томе, сматра да је „мир“ природно стање међу људима. Либерал полази од тога да се разумом могу ускладити интереси и да успех у било којем послу зависи од личне енергије; за војника успех зависи од субординације и специјализације. Либерал глорификује личност, војник послушност. Супротно војнику, либерал сматра да је људска природа прилагодљива и да се човек може усавршавати путем образовања; верује у прогрес и маргинализује значај и улогу историје; сматра да ће човек пре наћи решење политичких проблема на основу здравог разума него проучавањем искуства. Војник придаје велики значај сили (моћи) у људским односима, за разлику од либерала, који је „занемарује“ и критикује као инхерентно зло. Либерали уважавају економско благостање и противе се великим војним ефективима и војним савезима. Верују да се пут до мира може остварити преко међународних институција, као што су: међународно право, међународни суд и међународне организације и тела. Могло би се закључити да либерализам има много пацифистичких тенденција, међутим, либерал ће увек подржати рат који води снажењу либералних принципа и идеала. За њих је „аморалан“ рат као инструмент националне политике, али је оправдан у интересу универзалних принципа правде, истине и слободе. То значи да се либерал генерално супротставља рату, али га подржава у појединостима, док војник чини супротно. Либерализам је генерално против наоружавања и држања великих стајаћих армија, јер су они претња миру и уставној власти. Ако је, ипак, војна организација неопходна, она мора да буде прожета либералним принципима. Под цивилном контролом либерали подразумевају отелотворење либералних идеја у војним институцијама и доктринарним начелима употребе војске. Војни професионалци су некомпетентни и неважни за економију државе, морал и идеологију. Безбедност државе је брига свих грађана а не само војних професионалаца. Уколико рат постане неизбежан, држава се мора борити као „народ под оружјем“ и ослањати на популарну милицију и цивилну одбрану.

Фашизам. Идеологија фашизма и војна етика имају неких сличности, али и фундаменталних разлика. Неколико основних разлика јесу: а) док војник прихвата борбу као битан услов људске егзистенције, фашиста борбу глорификује као највишу људску активност; б) за војника је национална држава независни чинилац, док фашиста по здравља државу или партију као оличење највиших моралних вредности

и јединствен извор моралних надахнућа; с) док војник схвата неопходност употребе силе и насиља у међуљудским односима, фашиста фетишизира силу и насиље као циљ за себе; d) док војник прихвата неопходност субординације и дисциплине у људском друштву, фашиста наглашава култ вође и апсолутну послушност и подвргавање његовој вољи.

Погледи војника и фашистичка идеологија фундаментално се разликују и по односу према природи човека и историји. Војник верује у универзалност људских особина, а фашиста у природну супериорност одабраних људи и раса, урођену генијалност и надахнуће вође. Док војници уче из историје, либерали верују у разум, а фашиста се ослања на интуицију. Он чврсто верује у снагу воље насупрот спољним ограничењима. У том погледу, фашизам више уважава индивидуализам него либерализам или војничка етика, која наглашава слабости и ограничености људске природе. За разлику од либерализма, фашизам заступа концепт одржавања јаких војних ефектива. Док се либерал бори за идеале, а војник за безбедност државе, фашиста се бори ради саме борбе (као битног принципа живота). За фашисту је рат циљ, а не средство (инструмент) политике (како је рат дефинисао Клаузевиц). За разлику од војника који заступа обазриву, избалансирану спољну политику, фашиста заступа динамичну, агресивну спољну политику ради проширивања моћи државе кроз изазивање сукоба са другим државама и њихово максимално потенцирање. Фашиста се залаже за подређивање свих социјалних установа држави и партији, чији су организациони принципи: политички централизам, ауторитарност и хијерархизам. Партија је носилац државне мисли и нераскидиво је везана с државом. Фашисти не прихватају неидеолошку војску. За њих војна професија мора да има одговарајућу идеолошку обојеност. Сви фашистички режими развијају тајну полицију (у Немачкој Гестапо) и посебне војне одреде владајуће политичке партије (*SS, fasci combattimenti* с црним кошуљама – *camice nere* које су постале синоним фашиста). Фашизам се много оштрије од либерализма супротставља војним јединицама и установама које су изван државе и партије. Као и либерализам, фашизам верује у тотални рат и масовне армије (сваки грађанин – војник).

Марксизам. Марксистичко схватање човека битно се разликује од гледања војника. За марксисту је човек у основи добро и рационално биће. Њега квари рђаве друштвене институције. Природно, човек је у миру с осталим људима: такво стање је владало пре почетка историје људског друштва и трајале након престанка дијалектичких процеса. Иако марксизам пориче постојање фундаменталних разлика међу људима, ипак у актуелном историјском периоду сматра пролетерску класу прогресивнијом од осталих. Као и војник, марксиста пажљиво проучава историјска кретања, уочавајући цикличност у непрекидном понављању дијалектике теза – антитеза и синтеза, али за њега је основни правац историјских кретања линеаран и прогресиван. Као и војник, марксиста свуда види борбу, али за разлику од војника, свуда види борбу класа (класна борба). Док војник верује у игру случаја и човекову слободу у

историјском кретању, марксиста полази од тога да све значајније догађаје у основи одређују економске силе. Марксистички поглед на историју је монистички, док је за војника карактеристично плуралистичко гледање. За разлику од војника, марксиста верује да се историјско кретање завршава мање или више утопистичким друштвом.

И марксизам и војна етика придају велики значај улози моћи и организације у људским односима. Марксиста, међутим, наглашава улогу економског чиниоца, док се војник држи више Макијавелија и верује у „супериорност мача“. За марксисту, основна друштвена група је класа, а људско друштво је хоризонтално подељено; за војника, основна друштвена група је национална држава, а друштво је вертикално подељено. Марксиста негира државу као природни облик груписања људи – третира је искључиво као инструмент класне борбе. С војног аспекта, постоје различити разлози због којих државе ступају у рат, па треба непрекидно бринути за борбену готовост армије и безбедност државе. За марксисту је, међутим, основни разлог рата међу државама економски чинилац (тачније, економски империјализам). Једини ратови које марксиста прихвата јесу класни ратови (класна борба), а једине војне снаге које треба да постоје јесу оне које су инструмент класе. Марксиста не признаје универзалне војне вредности и форме војног организовања. За њега је карактер сваке војне организације одређен интересима класе, дакле, има класни карактер. Марксиста је наклоњен „наоружаном народу“, „пролетерским одредима“ који се боре против поседничке класе капиталиста. Слично либералима, марксиста прихвата облик војног организовања који се битно разликује од милитаристичког облика.

Конзервативизам. За разлику од либерализма, марксизма и фашизма, конзервативизам се у основи подудара с војном етиком⁸ – војна етика се може схватити као варијанта конзервативног реализма. Наиме, по схватању историје, човека, друштва и улоге моћи у друштвеним односима, признавању постојећих институција и, конкретно, историјских циљева, и по подозрењу према мегаломанским пројектима конзервативизам је сагласан с војном етиком. Што је најважније, конзервативизам није, попут осталих наведених идеологија, нити монистички, нити универзалистички. Он не покушава да примени исте идеје и решења на све проблеме и све установе људског друштва: допушта различитост циљева и вредности. Из тога следи да једино конзервативизам не долази у сукоб с војним вредностима које се заснивају на захтевима војног позива (дужности). Он нема неки устаљени политичко-идеолошки образац који би наметнуо војним институцијама. Док између војне етике и идеологије либерализма, фашизма и марксизма постоји инхерентна противуречност и конфликт, између војне етике и идеологије конзервативизма постоји инхерентна сагласност.

⁸ Конзервативизам се у овом случају користи у смислу филозофије Е. Берка, а не у значењу које се том термину придаје у популарном политичком речнику.

Дистрибуција моћи између цивилне и војне сфере, која максимизира војни професионализам, варира са сагласношћу између владајуће друштвене идеологије и професионалне војне етике. Ако је, дакле, идеологија инхерентно антимилиитаристичка (као што су то идеологије либерализма, фашизма и марксизма) војска може стећи значајнију политичку улогу ако жртвује свој професионализам и приклони се вредностима и ставовима који преовлађују у друштву. Војни професионализам у немилитантном друштву може доћи до изражаја једино одвајањем војске од друштвеног живота и отклањањем утицаја војног чиниоца на политички живот. С друге стране, у друштву где је владајућа идеологија сагласна војним погледима, улога војске се повећава без нарушавања војног професионализма. Према томе, цивилна контрола над војском зависи од постизања одговарајуће равнотеже између војне моћи и владајуће друштвене идеологије.

Познато је да моћ релативизује начела и да они који се догматски слепо држе крутог система вредности поткопавају своју моћ у плуралистичком друштву. Само онај ко је флексибилан, спреман на компромис, може добити значајнију подршку. Дакле, моћ увек има своју цену, а цена коју војска мора да плати зависи од дубине јаза између принципа војне етике и владајуће друштвене идеологије. У друштвима која су војсци ненаклоњена (неконзервативна друштва) одређени војни лидери могу стећи моћ и утицај, али не и војска као целина и поготову не војна професија. Кретећи војне лидере цивилна власт их чини добрим либералима, добрим фашистима или добрим комунистима, али они остају слаби професионалци. Сатисфакција коју има војни професионалац због оданости позиву (професији) надомешта се сатисфакцијом коју уливају моћ, богатство, престиж и популарност у цивилним круговима.

Објективно, свака је професија изложена тензији између унутрашњих професионалних захтева и политичких аспирација које могу имати људи који се баве том професијом. Војна професија има посебно велики значај у друштву због специфичности војног позива. Наиме, у случају угрожености безбедности земље, као заједничког интереса свих грађана, војска добија прворазредну улогу као гарант безбедности и очувања уставног поретка и територијалне целовитости државе. Због тога војска манифестује ту тензију у знатно већем обиму. Наиме, војска и војно деловање непосредно су детерминисани политиком: свака војна акција мора да кореспондира са неким политичким циљем. Отуда је потребно да војни професионалац разуме и политички контекст. Професионални успех, међутим, може да изазове сопствени крах ако га прати превелико политичко уплитање.

Антимилиитаристичке идеологије у западним демократским друштвима су у „моди“, али су захтеви војне сигурности или једноставно жеља за моћи привукли многе појединце или групе да прихвате значајну улогу у владама сопствених држава. Тиме они запостављају војни професионализам, а с друге стране, иако су на високим положајима у политици, приписују им се војничко понашање и војничко размиш-

љање. Типичним представницима таквог типа војника сматрају се Де Гол, Мак Артур и други. Ипак, војни професионалац мора да буде осетљив на политичке и социјалне консидације војне активности. „Немогуће је“, сматра Јановиц, „изоловати професионалног војника од домаћег политичког живота. Циљ политичке едукације је да развије приврженост демократском систему и оспособи официра да разуме његово функционисање“.⁹

Модели цивилно-војних односа

На основу релација између моћи (власт), професионализма и идеологије могуће је разликовати пет модела цивилно-војних односа. Наравно, у стварности цивилно-војни односи у било којем друштву чине комбинацију елемената два или више модела. У три од пет модела подразумевају се висок степен професионализма и објективна (спољашња) цивилна контрола, а у два модела се подразумевају низак степен професионализма и унутрашња (субјективна) цивилна контрола.

1) *Антимилитаристичка идеологија, висок ниво војне политичке моћи и низак степен војног професионализма.* Такав модел односа сусреће се у заосталијим друштвима у којима војни професионализам није довољно изграђен, али и у развијеним друштвима уколико постоји могућност угрожавања њихове безбедности. Преношење институција и вредности војног професионализма из Западне Европе у друге земље било је исто тако тешко као и преношење форми и вредности уставне демократије. То је био основни разлог што на Блиском истоку, у Азији и Латинској Америци преовлађује тај модел цивилно-војних односа. Неке земље су уз огромне тешкоће успеле да сузбију политички утицај својих армија и учврсте војни професионализам (на пример, Турска). Од развијених земаља, једино је Јапан у дужем временском периоду одржавао такав модел цивилно-војних односа. Такође, такав модел имала је Немачка током Првог светског рата и САД за време Другог светског рата.

2) *Антимилитаристичка идеологија, низак ниво војне политичке моћи и низак ниво војног професионализма.* Таква комбинација елемената појављује се у друштвима у којима је владајућа идеологија толико агресивна да војска једноставно не може да избегне њен утицај без обзира на то колико настоји да умањи свој политички утицај. Цивилно-војни односи у савременим тоталитарним друштвима теже таквом моделу односа, а веома близу таквог модела била је Немачка током Другог светског рата.

3) *Антимилитаристичка идеологија, низак ниво војне политичке моћи и висок ниво војног професионализма.* Такав модел цивилно-војних односа могу развијати друштва чија се безбедност само понекад

⁹ Опширније: М. Janowitz, *Професионални војник*, The Tree Press of Glencal, A Division of the CroWell – Collier Publishing Company, 1961. p. 439.

доводи у питање. Историјски пример таквих односа јесу САД након грађанског рата (1861–1865), када се указала потреба за развојем војног професионализма, све до почетка Другог светског рата.

4) *Промилитарна идеологија, висок ниво војне политичке моћи и висок ниво војног професионализма.* Друштва чија се безбедност непрекидно угрожава а идеолошки су блиска војничким гледиштима могу да толеришу висок ниво војног политичког утицаја и да, истовремено, одржавају висок ниво војног професионализма и контроле војске. Вероватно најбољи пример за такав модел односа јесу Пруска и Немачка у време Бизмарк–Молткеове владавине (1860–1890).

5) *Промилитарна идеологија, низак ниво војне политичке моћи и висок ниво војног професионализма.* Тај модел односа могу развијати друштва која су релативно безбедна и у којима је владајућа друштвена идеологија сагласна с војном професијом (конзервативизам итд.). Цивилно-војни односи које је изграђивала Велика Британија у 20. веку тежили су таквом моделу односа.

Уместо закључка

Развој нуклеарног наоружања након Другог светског рата учинио је бесмисленим тотални рат међу великим силама, будући да никакав политички циљ не би био постигнут у условима нуклеарног самоуништења. Услед тога, дошло је до корених промена у карактеру војне организације и војним доктринама великих сила. Уместо победе у рату, циљ употребе војне силе или претње употребом војне силе, постало је одвраћање. Уместо светског рата, војске великих сила се припремају за локалне ратове или за интервенције полицијског типа, односно за „чуваре реда“.

Пораз СССР-а у глобалном супарништву са САД изменио је ситуацију на светској сцени. За сада, САД остају доминантна војна сила света. Међународни савези се постепено трансформишу у системе колективне безбедности, а тенденције изградње чвршћег система међународног мировног надзора измениће сврху војне професије – од победе у рату, у спречавање рата. И мање државе могу допринети таквим мултинационалним снагама. Интернационализација војне силе довешће до промена у њиховом унутрашњем устројству и спољашњој оријентацији. Могуће је образовање трајних мултинационалних снага (унутар Уједињених нација или Европске уније), са значајним реперкусијама по будућност националних армија.

Смиривање глобалне конфронтације и међународне затегнутости може довести до тенденције запостављања националне војне одбране. Таква тенденција ће вероватно бити израженија међу стабилним и безбедним државама економски развијеног света него код држава неразвијених подручја. Насупрот томе, може се очекивати ремилитаризација подручја света у којима етнички сукоби и социјалне напетости подривају стабилност држава. У таквим случајевима армије ће веро-

ватно повећати своју унутрашњу функцију. Ипак, у неким деловима света (на пример, на Средњем истоку) армије ће још дуго деловати на традиционалан начин, тј. имаће првенствену улогу да чувају безбедност државе од спољашњих угрожавања. У вишенационалним државама армија¹⁰ понекад може доћи у ситуацију да се сукобљава са народима или националним мањинама чије политичке тежње (сепаратистичке) жели да онемогући.

Армије ће се у будућности стално мењати, како њихова улога, тако и унутрашња организација. Може се претпоставити да ће бити усаглашене с традиционалним циљевима демократске политичке контроле. У сваком случају, армија ће остати битан елемент државе и интегрални део друштвене структуре.

Литература:

1. S. P. Huntington, *The Soldier and the State*, Cambridge Mass, Harvard University Press, 1957.
2. J. Wiatr, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987.
3. M. Janowitz, *Sociology and the Military Establishment*, Russel Sage Foundation, New York, 1959.
4. К. Клаузевиц, *О рату*, „Војно дело“, Београд, 1951.
5. Јб. Тадић, *Наука о политици*, „Раџ“, Београд, 1988.
6. М. Диверже, *Увод у политику*, „Савремена администрација“, Београд, 1993.
7. *Енциклопедија политичке културе*, „Савремена администрација“, Београд, 1976.
8. *Нови светски поредак и политика одбране СРЈ* (материјал за научну расправу), Управа за стратегијске студије и политику одбране МО, Н-498, 1993.

¹⁰ У вишенационалним државама армије се образују на принципу лојалности држави, а не на принципу лојалности појединачној нацији или федералној јединици. Такав принцип чини армију способном да чува јединство вишенационалне државе од сепаратистичких тежњи.